

УДК 398.21 : 82-34 (045)
DOI: 10.18372/2520-6818.40.14264

СЕНЧИЛО Надія, КУЗНЕЦОВА Тетяна

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЕРСОНАЖІВ УКРАЇНСЬКИХ ТА ТУРЕЦЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК

У роботі здійснено порівняльний аналіз героїв українських та турецьких народних казок. На матеріалі соціально-побутових казок та казок про тварин, порівнюються характерні риси персонажів, їхні дії та вчинки. Аналізуються структурні елементи текстів казок двох народів.

Ключові слова: українська народна казка, турецька народна казка, персонаж, сюжет.

Вступ. Народна казка як універсальний оповідний жанр, що вміщує культурне багатство народу, розвивалася століттями як в усній, так і в письмовій культурі українського та турецького народів. Казка слугує своєрідним мостом, що забезпечує культурну взаємодію та комунікацію між минулим та сучасністю.

Починаючи з XIX століття, українська казка є предметом наукового інтересу. У жанрі казки зберігаються культурні зразки свідомості, казка виконує трансляційну функцію, передаючи від покоління до покоління соціальний та національний досвід. Попри відображення у казках національних особливостей народного життя, однакові або схожі казкові мотиви та персонажі часто повторюються у фольклорі різних країн, що дає дослідникам широке поле для наукових пошуків. Зважаючи на динамічність життя та широкі можливості сучасної людини пізнавати різні культурні середовища, у гуманітаристиці зростає потреба виконання порівняльних досліджень творів народів з різною культурою, релігією та традиціями. У наш час кількість компаративістичних досліджень, що пов'язані з жанром казки постійно зростає. Міжкультурні дослідження на матеріалі народних казок розкривають схожі духовні аспекти у різних народів чи нові смисли (Сенчило, 2018).

Аналіз досліджень і публікацій. Казки продовжують цікавити європейських та вітчизняних фольклористів, етнографів, психологів, літературознавців, працям котрих властива часом суттєва відмінність у підходах й методах аналізу жанру. Багато слушних спостережень щодо поетики казки та її зв'язку з міфологією та обрядовістю висловлено у працях А. Alptekin, А. Arslan, А. Афанасьєва, В. Гнатюка, Л. Дунаєвської, В. Мюллера, Д. Лихачова, Є. Мелетинського, Е. Нейолова, О. Потебні, В. Проппа, А. Рафаєвої, S. Sakaoglu та ін.

Психологічні школи пропонують свої підходи щодо аналізу та розуміння героїв казок. Досліджуючи символічні смисли та архетипові риси героїв в українських народних казках, Світлана Походенко звертає увагу на те, що поведінковий підхід, в межах якого працювали У. Джеймс, Б. Скіннер, Дж. Б. Уотсон, примушує ставитися до казок як до опису можливих форм поведінки (Походенко, 2012). Представники трансактного аналізу Ерік Берн, Іан Стьюарт акцентують увагу на рольових взаємодіях в казках, коли кожен персонаж може співвідноситися з реальною роллю з життєвого сценарію окремої людини. Представники школи Юнга (1996) часто розглядають казкових героїв як частину «Я» однієї людини.

У межах порівняльного літературознавства вивчають жанр казки та казкових героїв Л. Мушкетик, О. Сабецька, О. Наумовська, Н. Наумовська, О. Ребрик.

Постановка проблеми. Метою дослідження є проведення порівняльного структурно-семантичного аналізу структурних елементів та вивчення на основі порівняльного аналізу героїв у казках України та Туреччини. Порівняльний підхід дозволяє встановити наявність творів зі схожими сюжетами та мотивами і дослідити ступінь схожості героїв: їх вчинків, поведінки і способу життя, в яких відображається архетипова свідомість суспільства. Проведення порівняльного аналізу героїв українських та турецьких народних казок дозволяє простежити не лише етнічно зумовлене світобачення окремого народу, що закладене в тексті та образах, але й можливість виокремити загальнокультурні константи. Основними параметрами аналізу стало порівняння діяльності, поведінки й характерних рис персонажів. При розробці таблиці аналізу було виокремлено такі категорії: персонаж, характеристики персонажів, діяльність пер-

сонажа. Вибірка казок здійснювалася на основі подібних сюжетів.

У традиційній фольклористиці казки прийнято поділяти на три типи: казки про тварин (птахів, комах, плазунів), чарівні (фантастичні) та соціально-побутові (реалістичні, новелістичні) казки. У нашій роботі ми приймаємо таку класифікацію. Казки про тварин та соціально-побутові українські та турецькі народні казки стали об'єктом нашого дослідження. Відповідно головними героями в казках про тварин є звірі, а в соціально-побутових — люди.

Структура український та турецьких народних казок. Як в українському, так і у турецькому фольклорі, казка починається традиційною формулою-зачинном — сталим за змістом поширеним реченням, що відразу вказує на вимисел подальших подій у творі. На початку є дієслова бути чи мати, абстрактного означення часу, або числівник один у прикметниковій формі у значенні «деякий, якийсь». Наприклад, в українських казках «Одного разу бігла лисичка...», «Колись лисиця з журавлем дуже товаришували», «Було це дуже давно у нашому лісі», «Був собі один чоловік», «Жили в одному селі два брати», «Один чоловік мав три сини» тощо. Схожа формула зачину характерна і турецькій казці, наприклад, «Було чи не було. В одному селі жив внук з бабцею» («Bir varmış, bir yokmuş. Köyün birinde bir nineyle torunu yaşadım»), «Було чи не було, були орел з лисицею» («Bir varmış, bir yokmuş, bir tilki ile kartal varmış»), «Було чи не було, було двоє братів» («Bir varmış bir yokmuşiki kardeş varmış») тощо.

Зміст казки у обох народів, як правило виражається через авантюру, яка зав'язується на початку твору, має логічний розвиток і розв'язку в кінці. Розвиток сюжету відбувається у зв'язку з подіями навколо центрального героя. Дія, як правило, розгортається не лише у часі, а й у просторі, який постійно змінюється. Категорії часу та простору (хронотоп казки) функціонують за певними законами. Конкретний час не вказується — не повідомляється, скільки часу минуло між вказаними подіями (наприклад, скільки герой був у дорозі), або коли повідомляється, то дуже загально, основним часовим відрізком є доба (вранці, увечері, через три дні тощо), наприклад, «Наступного дня приходить лисиця до журавля», «Лисичко-сестричко, завтра ж ти приходи до мене» («Tilki kardeş yarın da sen bana gel»).

І українські, і турецькі казки містять інформацію етнографічного та звичаєвого характеру — ті певні буттєві рефлексії, які доносять інформацію про минуле, тобто текст казки передає національний колорит. Наприклад, у турецькій казці «Орел з лисицею» («Tilki ile Kartal») лисиця пригощає орла стравою під назвою «melez», а орел подає на стіл горох («nohut»). Тоді як в українській казці «Лисиця і журавель» лисиця готує кашу з молоком, розмазавши по тарілці, а журавель пригощає гостю дрібно нарізаними та складеними у високий вузький глечик: м'ясом, буряками, картоплею, квасолею. Важливою національною ознакою може бути маркування твору топонімами у деяких як українських, так і турецьких казках. Дослідниця Н. Годзь, вбачає в казці одну з форм об'єктивації архетипів, акумулятор етнічної ідентичності та менталітету зазначаючи, що «казка, як знакова система, буде певний позачасовий нарративний простір, де наратори, за допомогою текстів, мають змогу не тільки передавати загальнокультурні константи, але й розкривати етнічно зумовлене світобачення» (2004).

Традиційна формула кінцівки не властива ані українським, ані турецьким казкам про тварин. Казка закінчується розв'язкою конфлікту, який чітко виражений на початку твору. Іноді закінчення може мати дидактичний характер. Наприклад, в турецькій казці «Орел з лисицею» лисиця робить висновок: «Ех... якби я тобі не давала «мелез»...!» («Eh... ben sana malez vermeseydim, sen de bana nohut vermezdin...!») після чого оповідач завершує казку такою формулою «Від мене — вигадка, від Аллаха — правда. Казці на цьому кінець» («Benden yalan, Allah'tan doğru. Bu mesel de burada bitti»). А в українській казці «Лисиця і журавель» журавель висновок: «— Вибач, кумонько... чим багаті, тим і раді. Більше я на цей раз нічого не приготував» і далі оповідач підсумовує, що «Ось так закінчилася дружба між лисичкою і журавлем».

Порівняльний аналіз персонажів. Як українські народні казки про тварин, так і турецькі казки характеризуються наявністю соціальних елементів, викривальною спрямованістю і повчально-розважальною функцією. Тварини можуть виступати у ролі сестри (лисичка-сестричка), брата (вовчик-братик), куми (лисичка-кума). Будучи у звичному середовищі звірі наділені здатністю говорити людською мовою, переживати людські емоції і свідомо сприймати обставини людського життя.

Попри те, що звірі живуть і діють в умовах, властивих лише для них, їхні вчинки логічно вмотивовані і виражають певну суспільну чи моралізаторську ідею. Л. Дунаєвська називає такі казки алегоричними (2009). Дії тварин залишаються у рамках відомих аналогій до людський дій. Казкові персонажі є умовними, їм властиві усталені риси, за якими їх легко впізнати. Герої — це типи, а не індивідуальності, відтак змальовуються загальними рисами, часто ідеалізуються, звеличуються, гіперболізуються. Персонажі іноді характеризуються загальними фразами, наприклад, «хитра лисиця», «розумний/дурний брат». Характер кожного персонажа розкривається в дії, а не за допомогою абстрактних описів, тому розповідь переважно побудована у формі діалогів. Кожен наступний вчинок впливає з попереднього і є логічним, що в свою чергу зумовлює динаміку твору. Головні образи в казці завжди антагоністичні: один уособлює добро, прекрасне, інший є втіленням зла, потворного. Це в свою чергу обумовлює усі їх характеристики — дії, вчинки, наміри, мову тощо. Відповідно до функцій, що виконують персонажі в чарівних казках, Л. Дунаєвська поділяє їх на добротворців, злотворців та знедолених. Їх кількісне співвідношення у різних творах може бути різним, але кожен образ, на думку дослідниці, повинен бути віднесений до однієї з трьох груп (2009).

Українська казка «Пан Коцький» і турецька казка «Лисиця вдова» («Dul Tilki»)

(Tunç, 2008), окрім схожості у подієвості, мають подібних головних персонажів — лисицю та kota. У обох казках лисиця з котом створюють сімейну пару, лисиця ініціює знайомство лісових звірів зі своїм чоловіком, намагаючись переконати всіх у його силі та злості. Щоб побачити і водночас задобрити kota, лісові звірі збирають застілля, а самі ховаються. У обох казках характерний інстинкт kota, ловити мишей, стає підтвердженням для лісових мешканців його агресивності. Лисиця у обох казках зображується цікавою (зустрівши дивного звіра, kota, звертає першою на нього увагу), активною та рішучою (пропонує котові бути її чоловіком в українській казці; вирішує знайти собі чоловіка та з'ясовує як кіт буде до неї ставитися після одруження у турецькій казці), хитрою та вигадливою (щоб продемонструвати свою зверхність над звірами, змальовує свого нового чоловіка дуже злим і небезпечним). Кіт в українській казці демонструє покірність і лінь (увесь час залишається підконтрольним лисиці і залежним від неї, вона сама з полювання приносить для нього їжу); у казці «Лисиця вдова» кіт проявляє свою інстинктивну активність, реагуючи на будь-який шелест та зображений активним у ролі чоловіка. У обох казках звірі налякані незвичною поведінкою kota — тікають. Отже, лисиця наділена схожими рисами, на відміну від kota, який в українській та турецькій казках має протилежні риси частково протилежні дії і вчинки.

Порівняльна характеристика героїв української казки «Пан Коцький» та турецької казки «Лисиця вдова».

«Пан Коцький»(українська казка)	
Лисиця	Кіт
Характерні риси персонажа	
<i>активна, цікава</i>	<i>пасивний</i>
<i>рішуча</i>	<i>покірний</i>
<i>хитра</i>	
<i>вигадлива</i>	
Характеристика дій та вчинків	
зустрічає kota	
пропонує жити разом	
лякає зайця люттю свого чоловіка	
лякає звірів поведінкою	

«Лисиця вдова»(турецька казка)	
Лисиця	Кіт
Характерні риси персонажа	
<i>активна, цікава</i>	<i>активний</i>
<i>хитра</i>	
<i>вигадлива</i>	
Характеристика дій та вчинків	
шукає собі пару і знаходить	
пропонує жити разом	
запрошує звірів на обід і знайомства зі своїм чоловіком	
лякає звірів поведінкою	

Спільним персонажем для української казки «Лисиця та журавель» та турецької казки «Орел з лисицею», які мають подібний сюжет є лисиця. У обох казках лисиця однаково хитра, вона першою створює ситуацію на основі якої зав'язується конфлікт у казці — пригощає свого гостя їжею, яка йому не підходить і сама все з'їдає. Далі ображений орел (журавель в українській казці), — в обох випадках птахи — відповідно реагує на вчинок лисиці: запрошує її до свого дому і пригощає стравою, яку вона не може їсти. У турецькій казці — це горох «pohut», а в українській казці — м'ясо з овочами, подане у високому глечуку з вузьким горлом. У обох випадках лисиця не може наїстися. Герої обох казок лисиця, орел (журавель) попри те, що зветься друзями — антагоністи, протистоять один одному своїми діями. У реальності вони є протилежними істотами, які внаслідок свого природного способу життя

не можуть поруч співіснувати і казка за допомогою прийому художнього паралелізму вказує на це. Персонажі є персоніфікованими (олюдненими), що на думку А. Богуш та Ю. Руденко, сприяє кращому розумінню казкового тексту, допомагає усвідомленню казки як жанру та значно полегшує процес розуміння твору (2005). Персоніфікація виявляється через набір нехарактерних для тварини і характерних для людини рис, більшість з них повторюються в українській та турецькій казці: лисиця — гостинна, хитра, жадібна; орел (журавель) — розумний, справедливий. Дії та вчинки героїв у аналізованих текстах також співпадають. Тоді як відмінності зводяться до регіональних та національних особливостей: pohut українці не вирощують, журавель широко поширений вид птахів на території України. Отже, у казках двох різних народів кількість, типи та дії персонажів збігаються.

Порівняльна характеристика героїв української казки «Лисиця і журавель» та турецької казки «Орел з лисицею».

«Лисиця і журавель» (українська казка)	
Лисиця	Журавель
Характерні риси персонажа	
<i>гостинна</i>	<i>чемний</i>
<i>хитра</i>	<i>розумний</i>
<i>вихована</i>	<i>справедливий</i>
<i>жадібна</i>	
Характеристика дій та вчинків	
дружать	
запрошують один одного в гості	
готують їжу	
ходять один до одного в гості	
їдять	
припиняють дружити	

«Орел з лисицею» (турецька казка)	
Лисиця	Орел
Характерні риси персонажа	
<i>гостинна</i>	<i>охайний</i>
<i>хитра</i>	<i>розумний</i>
<i>голодна</i>	<i>справедливий</i>
<i>жадібна</i>	
Характеристика дій та вчинків	
дружать	
запрошують один одного в гості	
готують їжу	
ходять один до одного в гості	
їдять	
лисиця визнає свою провину	

Мотиви та сюжети в українській соціально-побутовій казці «Чия брехня перемаже» та турецькій казці «Два брехуни» схожі. У казках різна кількість героїв — в українській казці — це три брати і мельник, а в турецькій казці — бабуся, внук на ім'я Фарис, Мельник (4 і 3). Проте два старших брати і бабуся є другорядними персонажами (допомагають головному герою зрозуміти правильний шлях вирішення ситуації), тоді як головними у обох казках виступають мельник і 3-й брат (Фарис у тур. казці). 1 і 2-й брати в українській казці повторюють оді й ті ж дії, що призводять до однакового результату, тому цих персонажів можна вважати одним збірним образом, який служить дже-

релом інформації та вираженням особливостей головного героя. Бабуся у турецькій казці хоч сама і не їздить до мельника та не збиткує, але володіє знаннями про безпеку і інформує внука. Характерні особливості мельника як і характеристика його дій та вчинків у обох казках у ключових аспектах збігається — він хитрий, жадібний, нечесний, але в результаті програє в брехні і віддає нечесно отримане багатство. У обох казках антагоністом мельнику виступає молодий і кмітливий хлопець (3-й брат, внук Фарис), розповідь якого перемагає брехню опонента. В українській казці, на відміну від турецької, герої залишаються безіменними, цим підкреслюється їхня умовність.

Порівняльна характеристика героїв української казки «Чия брехня переможе» та турецької казки «Два брехуни».

«Чия брехня переможе» (українська казка)		
1-й брат 2-й брат	3-й брат	мельник
Характерні риси персонажа		
<i>некмітливий</i>	<i>молодий</i>	<i>хитрий</i>
	<i>розумний</i>	<i>жадібний</i>
		<i>багатий</i>
		<i>нечесний</i>
Характеристика дій та вчинків		
Їдуть до млина	Іде до млина	Забирає волів та пшеницю
Програють волів та пшеницю мельнику	Розповідає вигадану історію і перемагає	Розповідає вигадану історію і програє
	Повертає волів та пшеницю	Віддає все своє добро та млин
	Стає мельником	

«Дві брехні» (турецька казка)		
Бабуся	Внук Фарис	Мельник
Характерні риси персонажа		
<i>мудра</i>	<i>молодий</i>	<i>хитрий</i>
	<i>розумний</i>	<i>жадібний</i>
		<i>неодружений</i>
		<i>нечесний</i>
Характеристика дій та вчинків		
Посилає внука до млина	Вирушає в дорогу	Про все запитує
Навчає не говорити мельникові правду	Відповідає нечесно	
	Розповідає вигадану історію і перемагає	Розповідає вигадану історію і програє

Висновки. Отже, в національній казці розкривається не тільки етнічно зумовлене світобачення, а й передаються загальнокультурні константи, що за нашими спостереженнями повторюються. Порівняльний аналіз текстів українських та турецьких казок це підтверджує.

Дикі та свійські тварини представлені у колективній свідомості українського та турецького народів і мають схожі характеристики рис, дій та вчинків. Традиції етносів, що мешкають на віддалених територіях демонструють багато спільних елементів, що проявляються у фольклорній складовій культури народу, зокрема у жанрі казки. Сюжети та образи проаналізованих казок мають багато спільного як на композиційному рівні, так і в соціальному та моральному аспектах.

В українських та турецьких казках схожа структура тексту: наявні усталені мовні формули на початку та вкінці твору, повторюються персонажі (лисиця, мельник), і навіть збігаються основні характеристики образів (хитра лисиця, брехливий мельник, кмітливий хлопець тощо). Герої в проаналізованих українських та турецьких народних казках сприймаються як дійові особи з постійним соціальним статусом, що презентують певний тип, а не конкретного персонажа. Діяльність персонажів демонструє типові форми поведінки, згідно з закладеними в них архетиповим змістом. Подібність між собою казкових сюжетів та характерних рис персонажів, які зустрічаються у фольклорі України та Туреччини дає підстави до ширших наукових пошуків.

Список використаної літератури

- TDK, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bddaec6b93843.63541751, Erişim Tarihi: 03.11.2019.
- Tunç, Talha. (2008). *Manisa Masalları Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Isparta.
- Богуш, А., Руденко, Ю. (2005). «*Лексичні особливості текстів українських народних казок*», Збагачення словника дошкільників експресивною лексикою народних казок», Поліграф, Одеса.
- Годзь, Н. Б. (2004). «*Культурні стереотипи в українській народній казці*», автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук : спец. 09.00.04, Філософська антропологія, філософія культури, Харків.
- Дунаєвська, Л. (2009). Українська народна проза

- (легенда, казка): еволюція епічних традицій : монографія, Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», Київ.
- Пан Коцький. Взято з <https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/pan-kocjkyj> (12.10.2019).
- Походенко, Світлана. (2012). «*Герої українських народних казок в архетиповій свідомості суспільства*», Психолінгвістика, №9, С. 106–117.
- Сенчило, Надія (2018). «Порівняльний аналіз поезики та мотивів в українських та турецьких народних казках», Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах, №37, с. 133–139.
- Українські народні казки. Казки про тварин. Взято з <https://providne.org/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD> (12.10.2019)
- Юнг, К. (1996). Душа и миф: шесть архетипов, PortRoyal, Москва.

Н. СЕНЧИЛО, Т. КУЗНЕЦОВА СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПЕРСОНАЖЕЙ УКРАИНСКИХ И ТУРЕЦКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК

В работе осуществлен сравнительный анализ героев украинских и турецких народных сказок. На материале социально-бытовых сказок и сказок о животных сделано сравнения наиболее ярких особенностей характера персонажей, их действий и поступков. Анализируются структурные элементы текстов сказок двух народов.

Ключевые слова: украинская народная сказка, турецкая народная сказка, персонаж, сюжет.

N. SENCHYLO, T. KUZNETSOVA COMPARATIVE ANALYSIS OF CHARACTERS OF UKRAINIAN AND TURKISH TALES

The work provides a comparative analysis of the heroes of Ukrainian and Turkish folk tales. Based on the material of social everyday tales and fairy tales about animals, comparisons are made of the most striking features of the character's characters, their actions and actions. The structural elements of the texts of fairy tales of two peoples are analyzed.

Key words: Ukrainian folk tale, Turkish folk tale, character, plot.

N. SENCHYLO, T. KUZNETSOVA COMPARATIVE ANALYSIS OF CHARACTERS OF UKRAINIAN AND TURKISH TALES

The study of folklore, in particular the genre of fairy tales, is a valuable material for carrying out comparative studies of artistic creativity of Turkish and Ukrainian peoples. Issues of intercultural communication occupy an important role in the study and understanding of the ethnic characteristics of an individual

nation. Recently, there is a growing need to raise the value of universal ideals on the basis of a deep analysis and synthesis of the national cultural heritage. Each nation has its own special mentality and a system of views and ideas about the world. However, the traditions of ethnoses living in remote areas demonstrate many common features and elements that are manifested in the folklore component of the people's culture, in particular in the genre of fairy tales. Turkish and Ukrainian tales are often represented by the same characters, bringing together works and giving grounds for wider scientific research and clarification of the common features and purely regional or national characteristics inherent in the characters. The study of the typology of heroes makes it possible to distinguish the deep layer of the popular artistic display of life, to single out the dominants of consciousness and the system of values of the people as a code character system, moving from one generation to another.

Within the framework of the fairytale narratives of Ukraine and Turkey, various types of heroes are used with common and distinct functions, features, and tasks. The analysis of the fairy tales of Ukraine and Turkey reveals an understanding of the general and distinctive features of the figurative system and the classification of heroes in the tales of two peoples, in turn, provides an understanding of the specific phenomena of public consciousness. A fairy-tale character acts not only as a structural link in a fairy tale, but also as a bearer of the people's consciousness. Comparative analysis of the behavior of heroes in fairy tales about animals, magical and social fairy tales of Ukrainian and Turkish folk tales, allows tracing archetypes and stereotypes of a national character.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2019